

Linguistic and cultural study of phrases related to the national character in the Uzbek language

Maftunaxon RAHIMOVA¹, Feruzabonu MUHAMMADQODIROVA²

Kokand state pedagogical institute

ARTICLE INFO

Article history:

Received January 2021

Received in revised form

30 January 2022

Accepted 20 February 2022

Available online

15 March 2022

Keywords:

linguoculturology,
phrase,
national character,
linguistic association,
linguoculturological
research,
culture,
stable combination,
phraseology

ABSTRACT

This article provides a brief overview of phrases. The process of formation of phrases in the Uzbek language on the basis of the way of life of the people is described. There are also opinions and comments on the linguoculturological study of phrases related to the national character.

2181-1415/© 2022 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol3-iss2/S-pp412-415>

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

O'zbek tilida milliy xarakter bilan bog'liq iboralarning lingvokulturologik tadqiqi

ANNOTATSIYA

Kalit so'zlar:

lingvokulturologiya,
ibora,
milliy xarakter,
lisoniy assotsiatsiya,
lingvokulturologik tadqiq,
madaniyat,
turg'un birikma,
frazologizm.

Ushbu maqolada iboralar haqida umumiy ma'lumot berilgan. O'zbek tilidagi iboralarning xalq turmush tarzi asosida paydo bo'lishi jarayonlari yoritilgan. Shuningdek, milliy xarakter bilan bog'liq iboralarning lingvokulturologik tadqiqi to'g'risida fikr va mulohazalar yuritilgan.

¹ senior lecturer, Uzbek language and literature, Kokand state pedagogical institute, Kokand, Uzbekistan

² 1st year student, Uzbek language and literature, Kokand state pedagogical institute, Kokand, Uzbekistan

Лингвокультурологическое исследование словосочетаний, связанных с национальным характером, в узбекском языке

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

лингвокультурология, фраза, национальный характер, языковая ассоциация, лингвокультурологическое исследование, культура, устойчивое сочетание, фразеология

В этой статье дается краткий обзор фраз. Описан процесс образования словосочетаний в узбекском языке на основе образа жизни народа. Также есть мнения и комментарии по поводу лингвокультурологического исследования словосочетаний, связанных с национальным характером.

Ibora – ikki va undan ortiq soʻzning barqaror munosabatidan tashkil topgan, maʼnosi, odatda, bir soʻzga, baʼzan soʻz birikmasi, gapga teng keladigan, nutqqa tayyor holda olib kiriluvchi, koʻchma maʼnoli barqaror (turgʻun) birikma. Iboralar adabiy tilning badiiy va soʻzlashuv uslubida keng va koʻproq qoʻllanadi, nutqni taʼsirchan, obrazli ifodalashga xizmat qiladi. Iboralar tilshunoslikda **frazema, frazeologizm, frazeologik birikma** deb ham yuritiladi. Iboralarni oʻrganuvchi boʻlim esa frazeologiya deb ataladi. Frazeologiya tilning mustaqil birligi sifatida XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab maxsus oʻrganilib kelinmoqda. Frazeologiya boʻyicha ilmiy-tadqiqot ishlarining takomiliga oʻzbek frazeologlaridan Sh. Rahmatullayev, M. Umarxoʻjayev, M. Sodiqova, L. Royzenzon, Y. Avaliani, E. Begmatov, A. Mamatov va B. Yoʻldoshevlar oʻz hissalarini qoʻshgan [3:3].

Inson oʻz ongʻli hayoti ibtidosidan boshlab mehnat bilan shugʻullanib kelmoqda. Mehnat jarayonida esa ular xilma-xil ishlarni bajarib kelgan. Uning mehnat faoliyatida bajarilgan u yoki bu xatti-harakatlar lisoniy assotsiatsiyalarni paydo qiladi. Shu tufayli biror fikrni obrazli ifodalashga ehtiyoj seziladi. Ayni shu holat kishilarning milliy xarakter va turmush tarziga aloqador boʻlgan iboralarning shakllanishiga sababchi boʻlgan. Milliy xarakter bilan bogʻliq iboralar xalqlarning tabiiy yashash sharoitlari, turmush tarzi va diniy anʼanalari bilan uzviy bogʻliqdir. Hamma xalqlarda ham vatan tuygʻusi, uni sevisht, ardoqlash his-tuygʻusi bor. Bu kabi fiziologik holatlar emotsional munosabatlarni ijobiy yoki salbiy tilda zuhur etish ixcham va chuqur maʼnoli iboralar orqali ifodalanadi va ular ana shunday ehtiyojlar asosida shakllanadi.

Olimlarning fikricha, har bir inson hayoti davomida oʻz tilidagi 800ga yaqin maqol, matal, hikmatli soʻz yoki iboralar haqida tushunchaga ega boʻlar ekan [3:3].

Oʻzbek xalqi purmaʼno soʻzga, oʻgit-u naqlarga boy xalq sanaladi. Ajdodlarimizning azaldan oʻz hayotiy muammolarini-mehnat mashaqqati, gʻam-anduhi, rohat-farogʻati, muvaffaqiyat va magʻlubiyati, rasm-rusumlari – hamma-hammasini maqol va matallarda, naql va barqaror iboralarda koʻzgudagidek aks ettirib keladi. Xalqning til boyligi – uning boʻyoqdor, serjilo leksikasining, frazeologiya qatlamining boyligi bilan ham oʻlchanadi. Oʻzbek tili – ona tilimizning juda boy, maʼnodor, jozibali, va rang-barangligi Alisher Navoiy zamonidayoq isbotlangan [1:29].

Iboralar tilni, uning mazmunini yanada boyituvchi maʼnaviy xazinadir. Ular lingvokulturologiyaning asosiy obyektlaridan biri sanalgan barqaror birikma boʻlib,

lingvokulturologik obyekt sifatida millatning madaniyatini o'zida jamlovchi til birligi sanaladi.

Iboralarni lingvokulturologik nuqtayi nazardan keng tahlil qilish tilshunoslikda o'z yechimini kutayotgan masala sifatida belgilanadi. Ularni o'rganish turli yangi xulosalarni olish imkoniyatini yaratadi.

Quyida o'zbek xalqining milliy xarakteriga xos bo'lgan ayrim iboralarning lingvokulturologik tadqiqini ko'rib o'tamiz :

❖ **Ko'nglini tog'day ko'tarmoq.** Bu ibora o'zbek tilida keng qo'llaniladigan iboralardan hisoblanadi. Ma'nosi kayfiyatini ko'tarmoq. Biror kishining ahvoli yomon paytda, tushkun holatda ekanida uning yaqin insoni kelib yaxshi muomalada bo'lib, shirin so'zlar bilan kayfiyatini ko'tarsa, u, albatta, xursand bo'ladi va ko'ngli tog'day ko'tariladi [2:28].

❖ **Bardosh bermoq.** Xalqimizda har qanday vaziyatda, har qanday sharoitda ham sabr-matонат va bardoshini tuta olish xususiyati yaqqol namoyon bo'ladi. Bunday xususiyatni ko'proq boshiga og'ir kulfat tushgan paytlarda ko'rishimiz mumkin. Og'ir vaziyatlarda o'zini tuta olishi va dosh berishi kabi xarakterlari bilan xalqimiz necha asrlardan buyan butun olamga dong taratib kelmoqda [2:28].

❖ **Kindik qoni to'kilgan.** Xalqimiz uchun yaratgan ato etgan eng aziz ne'matlardan biri o'zi tug'ilib o'sgan, kindik qoni to'kilgan yurti – Vatani. Bu iboraning tag zamirini olib qarasak, xalqimizning boshidan qancha og'ir kunlar o'tdi, necha-necha insonlarning qoni to'kildi. Bularning barchasiga chidadi va tug'ilib o'sgan yurti naqadar aziz ekanini yana bir bor isbotlab berdi [2:28].

❖ **Bahri dilini ochmoq.** Bu iborada ham o'zbek xalqining so'zni qo'llash mahorati naqadar kuchli ekanini ko'rishimiz mumkin. Insonlar birovga yaxshilik qilsa yoki shu yaxshilik o'ziga qaytib kelsa, biror xushmanzara joyni ko'rsa kayfiyati ko'tariladi va shu lahzada **bahri dilim ochildi** degan iborani ishlatadi.

❖ **Gapini ikkita qilmaslik.** Bu ibora o'zbek tilida ko'proq farzand tarbiyasi bilan shug'ullanayotgan ota – onalar nutqida ko'proq ishlatiladi. Azaldan keksalarimiz tilida bu ibora juda ko'p qo'llanilib kelingan. Yaxshi tarbiya ko'rgan farzand ota-onasini gapini ikkita qilmaydi degan ma'noda ishlatilgan. Bu iboradan gap qaytarmaslik, aytgan gapiga kirish kabi ma'nolar anglashiladi. O'zbeklarning milliy xarakterini ochib berishda asosiy o'rinda turuvchi iboralardan sanaladi.

❖ **Ko'ngil so'ramoq.** O'zbek tilida keng qo'llaniladigan iboralardan biri sanaladi. Kishilarning boshiga og'ir musibat tushganda yoki uzoq payt ko'rishilmagan paytlarda ushbu iboradan foydalaniladi. Ma'nodoshi hol – ahvol so'ramoq [1:29].

❖ **Bir yoqadan bosh chiqarmoq.** Bu ibora ham o'zbek xalqining ezgu fazilatlaridan bo'lmish hamjihat bo'lish va yakdil bo'lishlikka chorlaydi. Bu yerda ham ko'chma ma'noda qo'llangan, o'z manosini oladigan bo'lsak, ko'ylakning yoqasi juda tor, bir kishining boshi uchun mo'ljallangan bo'ladi, lekin xalqimizning ahilligi, hamjihatligi sababli bir yoqadan bosh chiqarilgan [2:28].

❖ **Jon fido qilmoq.** Xalqimiz orasida keng tarqalgan bu iborada o'zbekona qarash va o'zbekona taomil bor. Bu ibora o'zbeklarning milliy xarakterini yaqqol ochib beradi. Ikkinchi jahon urushi davrida millionlab o'zbek farzandlari tug'ulib o'sgan yurti uchun o'z jonini fido qilgan. Bu esa o'zbeklarning yurt boshiga og'ir kulfat tushganda o'z jonini fido qilishga har doim tayyor ekanini isbotlab beradi [1:29].

❖ **Belida belbog'i bor.** O'zbeklar odamning ishonchli, tayinli, diyonatligini bilmoqchi bo'lsa, "belida belbog'i bormi", – deydi. Belda belboqning bo'lishi – suyansa, ishonsa, qo'shilsa bo'ladigan odam mazmunini tashiydi. Bu ibora o'zbek xalqida belida

belbog'i borlik yigitlik, juvonmardlik, tayinli, subutli va diyonatlilik garovi sifatida xizmat qiladi [1:29].

❖ **Jonini jabborga bermoq.** Bu ibora o'zbek xalqida juda keng tarqalgan iboralardan biri sanaladi, chunki xalqimiz mehnatkashligi bilan butun olamga dong taratgan. Ilohiy ma'noda "Jonim tasadduq" iborasining muqobili hisoblanadi. Jon kuydirib, sidqidildan, vijdonan mehnat qilmoq, faoliyat ko'rsatmoq, e'tiqod, qat'iyat bildirmoq, sig'inishdir. Jonini jabborga berish – xudo, haq yo'lga tikishi, bag'ishlashidir. Bu iborada yana bir ma'noda o'zbek xalqining diniy e'tiqodi, islom dini ruhi yaqqol sezilib turadi [4:17].

❖ **Yelka tutmoq.** Bu ibora juda ko'p ma'nolarda qo'llanilib, o'zbek xalqining milliyligiga xos bo'lgan bu ibora salomlashish, ko'rishish ma'nosini ham tashiydi. Bunda ko'rishmoqchi bo'lgan katta yoshli ayollarga (masalan, qaynonaga) engashib yelka tutiladi. Bu milliy xarakteri bilan xalqimiz o'zining kattaga hurmat, kamtarinlik, odobkabi ijobiy xislatlarini namoyon etadi. [2:28].

❖ **Diliga tugmoq.** Bu ibora, asosan, so'zlashuv uslubida yoshi katta nuroniylarimiz tomonidan ishlatiladi. Ma'nodoshi ko'ngliga olib qo'ymoq,asl ma'nosi eslab qolmoq. Masalan, biror xayrli voqea sodir bo'lganda insonlar "Dilimga tugib qo'ydim", "Ko'nglimga tugib qo'ydim", – degan jumladan foydalanishadi. Bu esa o'zbek tining naqadar iboralarga boy ekanining yaqqol dalilidir[2:28].

Xulosa qilib shuni aytish joizki, xalqimizda odob – axloqqa, yaxshilikka undovchi iboralar ko'plab uchraydi. Bunday iboralardan hayotda foydalanish kishilarning milliy xarakterini ochib beradi. Xalqimiz bu kabi til birliklarida ham farzandlarni tarbiyaga va kamolotga undaydi. O'zbek millatining madaniyatini tilda namoyon bo'lishi hamda ifodalanishi tilimizda yanada so'z boyligining oshishiga va rivojlanishiga sabab bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. M. Sherbo'tayeva, O'zbek tilida "Lingvokulturemalar" va ularning lingvokulturologik tadqiqi. – A.: Andijon, 2014. – B. 29.
2. Sh. Rahmatullayev, O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati. – T.: O'qituvchi, 1978. – B. 28.
3. X. Berdiyev, R. Rasulov, O'zbek tilining paremiologik lug'ati. – T.: O'qituvchi, 1984. – B. 3.
4. E. Xujaniyazov, N. Sultanova, O'zbek xalqi turmush tarzi asosida shakllangan frazeologizmlar. – T.: Fan va jamiyat, 2017. – B. 17.
5. U. Tursunov, J. Muxtorov, Sh. Rahmatullayev, Hozirgi o'zbek adabiy tili – T.: Fan, 1992. – B. 57.